

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE
TARIMSAL KREDİ KONUSUNDAKİ GELİŞMELER
(1923–1938)**

*İbrahim İnci

ÖZET

İncelediğimiz dönemde Türkiye nüfusunun %75-80'i köylerde yaşamakta ve geçimini tarımdan sağlamaktaydı. Tarımsal üretim milli gelirin yarısına yakınına oluşturuyordu. Bu nedenle ülke tarımının geliştirilebilmesi ülkenin kalkınması ve toplumsal refah için zorunluydu. Tarımsal işletmelerin tamamına yakını tasarruf gücünden yoksundu. Çiftçi yaşamını ve üretim faaliyetlerini borçlanarak sürdürebilmekteydi.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde üretim araçlarının çok yetersiz ve ilkel durumda oluşu, tarımsal finansmanı ivedilikle çözülmesi gereken bir sorun haline getirmiştir. Bu dönemde örgütlü kredi kurumları henüz gelişmediğinden, çiftçi ihtiyaç duyduğu krediyi çok yüksek faizlerle tüccar-tefeciden sağlamak zorundaydı. Tefeciyle girdiği borç ilişkisi köylüyü daha da yoksullaştırıyordu. Devlet, köylüyü bu durumdan kurtarmak için bir yandan Ziraat Bankası'nı daha etkin hale getirerek tarımsal krediyi tabana yaymaya çalışmış, diğer yandan kredi kooperatifleri kurmaları için çiftçilere önderlik etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tarım, üretim, kredi, çiftçi, tefeci.

**ADVANCES IN AGRARIAN CREDITS IN THE
REPUBLICAN TURKEY (1923-1938)**

ABSTRACT

In the periods we mention, 75-80% of the population of Turkey lived in villages and earned their keep from agriculture. Agricultural output constituted half of the internal revenue. Therefore, it was compulsory to advance the agriculture for the development of the country and social welfare. Almost all agricultural enterprises lacked the economical power. The farmer could only survive with the help of loans.

* Dr. Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,
ibrhminci@hotmail.com.

The fact that production tools, in the first years of Republican era, were inefficient and primitive created a problem for agricultural funding that should be solved immediately. In this period, as there were no organized credit agencies, the farmer had to obtain the credit he needed from merchants or loan sharks at a very high interest. The loans made the farmer poorer. In order to lessen the burden of the farmer, the government tried to publicize agricultural credit with the help of The Agricultural Bank and led the farmers to found credit cooperative societies.

Key Words: *Agriculture, production, credit, farmer, usurer.*

Giriş

Türkiye, 1920'lerin ilk yarısına, ta 1912'lerde başlayan savaşların etkisiyle yorgun, yoksul ve bitkin girmiştir. Ülke nüfusu savaşlar ve hastalıklar nedeniyle büyük ölçüde azalmıştı. Nitelikli işgücünün ve yatırıma dönüşmüş sermayesinin büyük bir kısmını kaybetmişti. Okuryazarlık oranı yüzde yedi civarında idi. Üretim düzeyi 1913'ler düzeyinin altına düşmüştü. Un ve şeker gibi temel gıda maddelerinin önemli bir kısmı dışarıdan getiriliyordu. Tarımsal karakterli ekonomi birkaç bölgenin dışında büyük ölçüde kapalı devre olarak çalışıyordu (Tezel, 1994: 98-100; Pamuk, 1988: 95) .

20. yüzyıl başlarında Türkiye'de nüfusun %75-80'i köylerde yaşamaktaydı. Köyde yaşayanların yaklaşık %68'i geçimlerini tarımdan sağlamaktaydı. Tarımsal üretim milli gelirin yarısına yakını oluşturuyordu (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişiminin 50 Yılı, 1973: 85; Bulutay-Tezel vd., 1974: Tablo 8.6.c). Bu nedenle ülke tarımının geliştirilebilmesi ülkenin kalkınması ve toplumsal refah için zorunluydu. Tarım sektöründe üretim temel dört unsura toprak, emek, girişimcilik ve sermayeye dayanmaktadır. İncelenen dönemde, toprak diğer faktörlere göre nispeten bol idi. Tarım kesiminde gelişimin olabilmesi için üretim faktörlerinin dengeli bir şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir. Sermaye miktarının artırılması emeğin etkinliğini artırdığı için işgücü açığının büyük ölçüde giderilmesine katkı sağlamaktadır. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde üretim araçlarının çok yetersiz ve ilkel durumda oluşu, tarımsal finansmanı ivedilikle çözülmesi gereken bir sorun haline getirmiştir (1927 Tarım Sayımı, 1970: 110). Yine bu dönemde, tarımın

finansmanında, bu sektördeki sermaye birikimi imkanlarının çok sınırlı olması, hatta işletmelerin %90-95'i için hiç olmaması nedeniyle tarımsal krediler büyük bir önem kazanmaktaydı. Türkiye'de köylünün, ek sermaye, hatta sermaye sahibi olmasının en önemli yollarından biri olan kredi, üreticinin toprak, araç-gereç, yemlik, tohumluk, gübre gibi girdileri sağlamasında büyük bir öneme sahipti. Bu anlamda tarımsal krediler üreticilerin üretim faktörlerine sahip olmasında ve üretimi artırmasında vazgeçilmez bir araç olarak ortaya çıkmaktaydı (Berberoğlu, 1981: 791; Bülbül, 1981: 825; Kılıçbay, 1965: 147).

1920'lerin Türkiye'sinde tarımsal yapı büyük ölçüde Osmanlı döneminden devralınan miras tarafından belirlenmiştir. I. Dünya Savaşı öncesi Anadolu için oluşturulan istatistikler köylerde yaşayan bir milyon ailenin %87'sinin işlenen toprakların ancak %35'ine sahip olduğunu, %8'inin ise hiç toprağı olmadığını göstermektedir. Buna karşılık aynı istatistikler, ailelerin %1'inin toprakların %35'ine ve %4'ünün toprakların %26'sına sahip olduğu çarpıcı gerçeğini ortaya koymaktadır (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973: 24; Hamit Sadi, 1932: 68; Pamuk, 1993: 177). Yine aynı yıllarda yapılan bir araştırmaya göre 50 dekardan küçük toprağına sahip işletme oranının %70 ila %85 arasında olduğu anlaşılmaktadır. İç Anadolu ve Doğu Anadolu'da ise 10 dekardan küçük işletmeler 50 dekardan küçük işletmelerin yarısına yakınına yakınına oluşturan cüce işletmelerdi (Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, 1973: 28-30). Bu işletmelerin pazarla ilişkileri yoktu ve öz tüketim için üretim yapmaktaydılar. Köylünün sahip olduğu işletmeler çok küçüktü, üretim tekniğı ise geri durumdaydı. İklim koşulları çetindi. Bunlara ilave olarak yetiştirilen ürün türleri içinde düşük gelir getiren tahılların %85-90 düzeyinde yer tutması gibi etkenler dikkate alındığında bu cüce işletmelerin asgari geçimlik üretimi bile sağlamaktan uzak olduğu anlaşılmaktadır (Silier, 1981: 10; Tökin, 1934: 193). Bu işletmeler tasarruf gücünden yoksun, sermaye açısından çok yetersiz durumdaydılar. Çiftçi yaşamını ve üretim faaliyetlerini sürdürebilmesi için krediye ihtiyaç duymaktaydı. Bu çalışmada köylünün kredi ihtiyacını sağlama konusunda Cumhuriyet hükümetlerinin yaptığı çalışmalar anlatılarak, çiftçinin borç ilişkisi içinde olduğu kişi ve kurumların tarım sektörü ve köylü üzerindeki etkileri araştırılacaktır.

Kredinin Tanımı ve Tarım Kesiminde Kredi İhtiyacını Doğuran Sebepler

Kredi sözcüğünün kökeni Latince “Credere” olup, inanmak ve güvenmek anlamına gelir. Kredi işleminde, verilen söze, yapılan taahhüde güvenmek temel ilkedir.

Kredi, belirli bir zaman sonunda kullanma bedeli karşılığı ile birlikte geri verme koşulu ile başkasına ait bulunan bir malı veya parayı kullanma demektir.

Kredi kullanım yerine göre tüketim kredisi ve üretim kredisi olmak üzere ikiye ayrılır. Tüketim kredisinde, krediye konu olan para veya mal doğrudan tüketim gereksinimi için sarf edilir. Bu kredinin kullanılması ile bir değer yaratma söz konusu değildir.

Üretim kredisi, daha yüksek gelir ve hayat standardı elde etme amacı ile üretimde kullanılan kredidir. Yetersiz olan öz sermayenin tamamlanarak işletmede mevcut üretim potansiyelini harekete geçiren kredidir (Bülbul, 1981: 826).

Krediler vadelerine göre kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üçe ayrılırlar. 3202 sayılı T.C. Ziraat Bankası Yasasının 9. ve 10’cu maddelerinde vadesi bir yılı aşmayan krediler kısa vadeli, bir yıldan beş yıla kadar olan krediler orta vadeli, 20 yıla kadar olan krediler ise uzun vadeli krediler olarak tanımlanmıştı (Resmi Gazete, 12 Haziran 1937, Sayı: 3629).

Tarımsal işletmelerin krediye ihtiyaç duyma dereceleri farklılık göstermektedir. Bazı işletmeler normal şartlar altında kendi öz sermayesiyle yabancı sermayeye ve krediye ihtiyaç duymadan faaliyette bulunabilirler. Bu ideal olan işletme biçimidir. İncelenen dönem Türkiye’inde bu çeşit işletmeler yok denecek kadar az idi. İşletmeleri çoğu üretime devam edebilmek için borçlanmaya gereksinim duyan küçük ve orta ölçekli işletmelerdi.

Tarımda kredi ihtiyacını doğuran dört farklı sebep vardır. Bunlar; tabii olaylardan kaynaklanan zararlar, hastalıkların, haşerelerin ve

hayvanların sebep olduğu zararlar, savaşlar ve göçler, ekonomik ve sosyal sebeplerdir. Tabii olayların içinde tarımsal üretime en çok zarar veren kuraklıktır (Tayşi, 1940: 12-13). Bunun dışında, su baskınları, don ve dolu da tarım ürünlerine zarar veren meteorolojik olaylardır. Kuraklık yüzünden çiftçiler bazı yıllar ettikleri tohumu zor alabilmişlerdir. 1925-1930 yılları arasında İç Anadolu'da özellikle Ankara vilayetinin bir çok yerinde çiftçi buğdaydan bire bir verim almıştır. Yani ancak toprağa ektiği tohumu alabilmiştir. 1928'de bire iki ve 1929 yılında da ortalama bire dört ürün alabilmiştir. Yine bu bölgede 1933 yılında dolu ekinler üzerinde büyük tahribat yapmıştır. Bazı yıllar yağmurun harman mevsiminde yağması büyük ürün kayıplarına yol açmaktaydı. 1933 yılında bütün Türkiye çapında görülen yaz ve sonbahar yağmurları harmanların büyük ölçüde çürümesine neden olmuştur. Sermaye ve kredi yetersizliği yüzünden çiftçiler harman makinesine sahip olamadıkları için Trakya'da buğdayın yarısı harmanların çürümesi nedeniyle heba olmuştur (Gökgöl, 1935: 156).

Tarımsal ürünlere hastalıklar ve zararlı haşereler büyük zarar vermektedir. Özellikle teknik açıdan geri olan ülkelerde bu zararlar daha büyük boyutlara ulaşmaktadır. İncelediğimiz dönemde filoksera hastalığı bağlarda büyük tahribat yapmaktaydı. Buğday ve diğer hububat ürünlerinde ise pas vb. hastalıkların yanı sıra süne, kımul ve çekirge gibi haşereler büyük ölçüde ürün kaybına sebep olmaktaydı. Bu konuda bir örnek vermek gerekirse 1951 yılında bile Güney Doğu Anadolu'da sünenin yol açtığı kayıp cari fiyatlarla 51 milyon liraya ulaşmıştı (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IX, C.6, 1951: 147-148). Köylü bu gibi felaketler karşısında aç kalmamak ve bir sonraki yıl tarlasını ekmek amacıyla tohum almak için borçlanmak zorunda kalıyordu. Bunun yanı sıra nispeten hali vakti yerinde olan çiftçiler yeni tarım alet ve ekipmanları almak, üretimi artırmaya yönelik yatırım yapabilmek için krediye gereksinimi vardı.

Çiftçi kıtlık yıllarında olduğu gibi bolluk yıllarında ve kriz dönemlerinde de krediye ihtiyaç duymaktaydı. Bolluk yıllarında talep esnekliği düşük olan tarım ürünlerinin fiyatları hızlı bir şekilde düşmekte ve çiftçi kendini geçindirebilecek geliri elde edemediğinden borçlanmak durumundaydı. Özellikle bu durum 1929 Dünya Ekonomik Krizinin

etkisiyle Türkiye’de çok yoğun olarak yaşanmıştır (Güran, 1998: 133; Hatipoğlu, 1936a: 90).

Köylünün Kredi İhtiyacını Karşıladedığı Kaynaklar

Çiftçiler, incelen dönemde, kredi ihtiyaçlarını teşkilatlı ziraî kredi kurumlarından başka ziraî kredi teşkilatına bağlanmamış kurumlardan ve özellikle şahıslardan sağlıyorlardı. Ziraî kredi teşkilatına bağlı olmayan kurumlar Ziraat Bankası, Tarım Kredi Kooperatifleri dışında kalan banka ve kredi kurumlarından oluşmaktadır. Özel şahıslar ise tüccar-tefeci, büyük arazi sahibi, sarraf gibi köylülerin kendilerinden borç para aldığı kişilerdir. Bu başlık altında sırasıyla şahısların açtığı krediler, yani tefeci kredisi ele alınacak, daha sonra ziraî kredi teşkilatına bağlanmamış banka ve kredi kurumlarının açtığı krediler bahsedilecek, son olarak Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatiflerinin faaliyetleri incelenecektir.

Şahıslardan ve Tarımsal Kredi Teşkilatının Dışında Kalan Kredi Kurumlarından Sağlanan Krediler

Köylülerin şahıslardan sağladığı krediler, tamamen özel koşullara göre ve genellikle yürürlükteki kanunlara aykırı olarak verilen krediler olup, teşkilata bağlanmamış tarımsal kredi grubunun en büyük kısmını oluşturmaktaydı. İncelenen dönemde özel kredi faaliyeti ülkenin her yerinde görülmekteydi (Hatipoğlu, 1936b: 272). Özel kredilerin tefeci kredisi alanına girmeyen, çiftçinin akrabasından, ahabından ve komşusundan sağladığı yardımlaşma amaçlı krediler vardır. Bu çeşit krediler kazanç sağlamayı hedeflemeyen tamamen yardımlaşma amacıyla verilen kredilerdir. Türkiye’de bu şekilde toplumsal yardımlaşma amaçlı borç ilişkileri hayli yaygındı (Atasağun, 1943: 159).

Kredi vermeyi meslek haline getirmiş kişiler tarafından yüksek faiz karşılığında ve bir kazanç temini düşüncesiyle özel ve yerel adetlere göre verilen krediler tefeci (murabahacı) kredisini oluşturmaktadır. Tefeci kredisi, teşkilatlı ziraî kredi veren kurumların olmadığı yerlerde kendiliğinden doğmaktaydı. Öte yandan ziraî kredi kurumların bulunduğu yerlerde de kredi alınamaması, alınan kredinin ihtiyacı karşılamaması ve vadesinde ödenmemesi hallerinde köylünün kredi

sıkıntısı içinde olması tefeci kredisinin doğmasına kaynaklık etmekteydi (Hatipoğlu, 1936a: 90-91). Borç para veren tefeciler genellikle o yörenin tüccarı veya büyük çiftçileri idi. Tefeci kredilerinde vade genellikle kısa ve ürünün pazarlanma zamanına kadardı. Para olarak alınmış olan borcun karşılığı ürün olarak ödemek suretiyle yapılan işlemlerde krediye konu olan ürünler, alacaklıya ya harman yerinde veya alacaklının deposunda teslim edilirdi (Atasağun, 1943: 158).

Bu dönemde Türkiye’de özel kurum ve şahıslarla köylüler arasında yaygın olarak görülen kredi ilişkileri şunlardı:

Büyük çiftçiler veya çiftçi-tüccar tarafından mal olarak verilen krediler,

Tüccar tarafından a livre satış karşılığı yapılan tamamen nakdi veya kısmen aynı (mal olarak) kısmen nakdi krediler,

Arazi ve sermaye sahibi çiftçiler tarafından ortaklık şeklinde borç olarak verilen para veya mallar,

Ziynet eşyası, mücevherat, altın, gümüş veya arazi ipoteği karşılığında verilen krediler,

Harman kredisi adı altında kasabalarda ve özellikle köylerde bankalar ve tüccarlar tarafından yapılan ayniyat (mal) şeklinde avanslar (Fazıl, 1931: 2450).

Tefeci faiz oranları yöreden yöreye ve köylünün krediye olan ihtiyacının derecesine göre değişmekteydi. Yasa dışı olan tefeci faiz oranları %40 dan başlayıp %500-600'lere kadar çıkmaktaydı (Atasağun, 1943: 166-167 ; Tökin, 1934: 147).

Osmanlı Devletinin son yıllarında birkaç yabancı alıcı firmanın Türkiye’nin kuru incir ve üzüm, fındık ve tütün gibi önemli ihraç ürünlerinin piyasasına hakim olması durumu, 1920’lerde de sürdü. Bu ürünleri üretenler daha ürün dalında yada tarlada olgunlaşırken, kredi bulamadıkları için, mallarını alacak tacirlerden avans alır, bunlarla a livrer satış ilişkisine girerlerdi. Böylece köylüler üstünde nihai fiyatın tespiti konusunda büyük bir pazarlık avantajı elde eden tacirin kendisi

ise, Türkiye piyasalarından bu malları alan birkaç yabancı şirkete, belirli mukavelelerle bağlanmış olurdu. Bu durumda az sayıdaki bu yabancı şirketler, hem bu ürünlerin o yılki piyasa fiyatlarını hem de yerli tacirlerin kar paylarını adeta dikte etme gücü kazanırdı. Örneğin, İzmir ve Samsun yörelerindeki on binlerce tütün üreticisi, kendilerine önceden bir miktar avans veren birkaç Amerikan ve İtalyan firmasının elinde oyuncak gibiydi. Fındık piyasasında da, diğer tarımsal ihraç ürünlerinin piyasalarında da benzer durumlar söz konusuydu (Tezel, 1994: 403). Türk köylüsünün ürününe sahip olabilmesi, emeğinin karşılığını alabilmesi için etkin bir şekilde çalışacak tarım kredi ve tarım satış birliklerine ihtiyaç vardı.

Türkiye tarımında yaratılan değer büyük bir bölümü küçük üretici köylü ailelerinin üretimiyle ilişkili olduğu için, tefecilerin faiz gelirleri tarımsal iktisadi fazlanın sahiplenilmesinde önemli bir rol oynuyordu. Tefeciliği çok kere, kırsal kesimle ilişkili tacirler ya da büyük arazi sahipleri yaptığı için, tarımsal kredi sorunu, köylünün mübadele, kredi ve üretim ilişkileri içinde ezilmesinde can alıcı bir rol oynuyordu. Köylülerin kredi ihtiyaçlarının karşılanmasındaki başlıca kaynak, ilişkili oldukları tacirlerdi. Bunlardan aldıkları borçlara uygulanan yıllık faiz hadleri, bazı hallerde %100'ü aşıyordu (Silier, 1981: 41; Tezel, 1994: 408; Cumhuriyet, 7 Mayıs 1929). Fakir köylülerin bu yüksek faizlerle tefecilerden aldığı borçlar özellikle 1927 kuraklığı ve 1929 buhranı gibi doğal afet ve iktisadi krizlerde, binlerce köylünün arazi varlığını yitirmesiyle sonuçlanıyordu.

Bu tarihlerde köylü-tefeci tüccar ilişkisinin en canlı örneklerinden birini olayları çok iyi gözlemleyen biri olarak Şevket Raşit Hatipoğlu vermektedir:

“Köylünün kasabada veya şehirde tanıdığı tüccar dostu yanında bir veresiye alış hesabı vardır. Köylünün yıl boyunca satın aldığı emtia en yüksek fiyatlarla bu hesaba geçirilir. Bundan başka köylünün satın aldığı emtianın sermayesi için de ayrıca bir faiz hesaplanır. Diğer taraftan köylü başı sıkıştığı zamanlarda bu dost tüccardan bin minnetle ve yine bir murabaha faiziyle para da alır. Bu suretle bir iktisat yılının sonunda köylünün tüccara olan borcu harmanları kadar kabarır... Köylü harman sonunda mahsulünü kasabada veya şehirde borçlu bulunduğu bu ahbap

tüccara satmaya mecburdur. Zira veresiye alış bu şartla yapılmıştır. Bu sebepten o, mahsulü ister istemez, en aşağı fiyatla ve en hileli tartılarla bu tüccar dostuna teslim etmeye mecburdur... Bu suretle bir yandan evvelce satın alınan emtianın fahiş fiyatla hesaba geçirilmesi ve öte yandan bu emtianın sermayesi için bir murabaha faizinin kaydedilmesi yüzünden kabaran borçlarını köylü bütün mahsulünü verdikten sonra da ödeyemez, daha bir kısım borç tıpkı bir maya gibi gelecek seneye devredilir... bu hal bir gün, yıllanmış ve altından kalkılamayacak derecede kocaman bir yığın teşkil eden borçları ödemek için köylünün arazi ve istihsal vasıtalarının satılmasına kadar devam eder... Veresiye alışlarla biriken borçlarını, harman sonunda ödeyebilenler ise, ömürleri boyunca kasabadaki tüccarlar hesabına çalışan kimselerdir... murabaha Türkiye’de köylü iktisadının hayat usaresini yıllar ve yıllardır emip sömüren bir sülüktür” (Hatipoğlu, 1939: 104-105, 108).

1930’larda küçük üretici tüketim ve üretimine ait zorunlu harcamalarını ancak kredi alarak veya diğer şekillerde borçlanarak karşılayabiliyorlardı. Küçük köylülüğün çoğu yetiştirdikleri ürünün tamamına yakınına satmak veya borçlu oldukları tüccara, tefeciye teslim etmek zorundaydı. Bir yandan çiftçilerin giderek artan borçluluk durumu, diğer yandan karşılardaki tüccar ve murabahacı grubun güçlülüğü alım fiyatının alabildiğine düşük tutulmasına, buna karşı kredi koşullarının da çok ağır olmasına yol açmaktaydı (Silier, 1981: 93). Köylü borç yükü altında ezildiğinden ürününü daha yüksek fiyatla satabilmek için bekletmiyor, ya kendisi satmak zorunda kalıyor veya alacaklıları sattırıyordu (Karıncı, Sayı 4, Eylül 1934: 19; Cumhuriyet, 30 Mayıs 1935; Tefvik Dünder, 1931: 1984). Köylü borçlarını ödeyemeyecek hale geldiğinde üretim araçlarını ve toprağını da satmak zorunda kalıyordu. İsmail Hüseriv’in kaydettiklerine göre, şehir ve kasabalarda oturan tüccar, esnaf, serbest meslek erbabı kimseler, ödenmeyen borçlar mukabilinde köyde toprak sahibi olmuşlardır. Köyde birikmesi gereken milli sermaye şehir ve kasabalarda toplanmıştır. Başka ülkelerde şehir ve kasabalarda biriken bu sermayeler, sanayiye, ticarete yahut diğer bir iş sahasına aktığı halde Türkiye’de pek karlı olan murabahacılık sahasında kullanılıyordu. Köyde üretilen fazla kıymetler şehir ve kasabaya gelir ve oradan murabaha kanalıyla tekrar köye dönüyordu (Tökin, 1932b: 14).

Murabahacılığın en yıkıcı olanı, borç ödenmeyince gayri menkulün tefeciye intikal edeniydi. Örneğin, faizin %600'lere kadar yükseldiği Armutlu'da yüz binlerce liralık bahçe ve tarlalar gayet az bir para karşılığında murabahacılara ipotek edilmiş ve mal sahibi borcunu ödeyemeyince bu gayri menkullerin hepsi tefecilerin mülkiyetine geçmiştir (Tökin, 1932a: 32).

1923-1935 döneminde Türkiye tarımında tefecilik, büyük toprak sahibinin rant gelirin, yine büyük toprak sahibi ve tüccarın ticari kazancının yada diğer biçimlerde elde ettikleri parasal sermayenin, köylünün aleyhine, en hızlı arttırıldığı bir alan olmuştur. (Silier, 1981: 94; Avcıoğlu, 1969: 297).

İşte bunun içindir ki, tarımsal üreticilere yeterli ve düşük faizli kredi sağlanması, 1923-1938 dönemi boyunca, hükümetin tarım kesimiyle ilgili iktisadi ve sosyal politikasının en önemli konularından birini oluşturdu.

Ziraat Bankası ve Tarım Kredi Kooperatifleri dışında çiftçiye kredi veren kurumlar arasında Ticaret Kanununa göre kurulmuş bankalar, şirketler ve özel kanunlarla oluşturulmuş Devlet kurumları vardı. Bu bankalar arasında Manisa Bağcılar Bankası, Akhisar Tütüncüler Bankası ve Milli Aydın Bankası gibi tarımsal kredi işlerini esas görev olarak kabul etmiş bankalar bulunmaktaydı. Bunların dışında yerel nitelikte sayıları 15-20 kadar olan, köylüye az da olsa kredi açan kurumlar vardı. Türkiye'de faaliyette bulunan bazı ticaret bankaları da özellikle büyük çiftlik sahiplerine kredi açmaktaydı. Bunlar Osmanlı Bankası, İş Bankası ve Ticaret Bankası idi. Bu bankaların dışında çiftçiye kredi veren, özel kanunlarla kurulmuş Devlet kurumları ve şirketler de vardı. Bunlar Tekel İdaresi, Devlet Ziraat İşletmeleri ve Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi gibi kurumlardı. Bu saydığımız banka ve kurumlar 1935'ten sonra tarım kredi kooperatiflerinin etkinliğinin artması ile birlikte tarımsal kredi konusundaki önemlerini giderek yitirmişlerdir (Atasagun, 1943: 135-155; Cumhuriyet, 11 Mayıs 1929).

Ziraat Bankası

Ziraat Bankası Osmanlı Devleti'nden devralınan yerli bankaların en büyüğüdü. Osmanlı Devleti döneminde, Ziraat Bankası kurulmadan

önce, tarım kesimine kredi verme işini Memleket Sandıkları üstlenmişti. 1863 senesinde bugünkü Bulgaristan coğrafyasında yeni oluşturulan Tuna vilayetinin valisi olan Mithat Paşa, yönetim sahası içinde bulunan köylerin ve küçük çiftçilerin kredi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla Memleket Sandıkları adını verdiği müesseseleri kurmuştu (Köylü, 1963: 300). 1883 yılında sandıklara sürekli bir sermaye kaynağı sağlamak için âşarın onda biri oranında menafi hissesi adı ile ek bir vergi kondu ve sandıkların adı Menafi Sandıkları'na çevrildi. Ne Memleket Sandıkları ne de Menafi Sandıkları tarımsal kredi sorununu çözmede başarı gösteremediler. Sermayeleri, buldukları bölgelerin kredi ihtiyacının ancak çok az bir kısmını karşılayabiliyordu (Güran, 1998: 150152). Gerçekten çok yararlı bir amaç için kurulmuş olan bu teşkilat, 26 yıl kadar yaşadıkdan sonra borçların geri alınamaması ve özellikle kötü idare yüzünden bozulmuştur. Bu nedenle 1889 yılında var olan Menafi Sandıkları kaldırılmış ve bunların yerine Ziraat Bankası kurulmuştur. Kurtuluş Savaşı döneminde Ziraat Bankası'nın sermayesi milli amaçlar için Ankara Hükümetince kullanılmıştı. İşgale uğrayan bölgelerdeki Banka şubelerinde bulunan paralara işgalciler el koymuştu. Bu nedenle Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Banka iflasın eşiğindedi. Hükümet bankanın kurtarılmasını önemli bir konu olarak ele aldı. Banka'nın sermayesine bütçeden aktarma yapıldı. Osmanlı Bankası'nın Ziraat Bankası'na kredi açması sağlandı. 1925'in sonunda bankaya sağlanan yeni fonlar 7 milyon TL'yi buldu.

Ziraat Bankası'nın nominal sermayesi 1924 yılında 30 milyon TL'ye yükseltildi. 1925 yılında arazi vergisi tahsilatının %6'sının Banka'nın sermaye hesabına aktarılması kararlaştırılmış ve Bankanın öz sermayesi önemli ölçüde artmıştır. 1930'da Bankanın nominal sermayesi bu sefer 100 milyon TL'ye çıkartılmıştır (Toprak, 1988: 24; Yunus Nadi, Cumhuriyet 12 Nisan 1930).

Banka, 1937 yılına kadar, bir özel tarım kredileri kuruluşu olmaktan çok bir ticaret bankası gibi çalıştı. 1924 yılında işleyişini düzenlemek için çıkartılan 444 sayılı kanun ile, sermayesi devlete ait olduğu halde bankaya bir özel şirket statüsü getirmişti (Düstur, III Tertip, C.5, 1924 (1340): 724) . Banka'nın yönetimi de, 1920'ler ve 1930'larda daha çok kâr elde edebilmek için, faiz oranlarının düşük tutulduğu tarım kredilerine ayrılan fonları sınırlamış, daha çok ticari kredilere yönelmiştir. Bu

dönemde tarım kesimine açılan krediler çok yetersizdi. Örneğin, Çekmece ve Silivri’de 100 dönümlük arazi sahiplerinin alabildiği kredi miktarı 40-50 lira gibi çok cüzi bir şeydi (Cumhuriyet, 20 Eylül 1927). Yine de tarım kesimine sağlanan kredilerin hacmi 1923 öncesine göre bir hayli artmıştır. Ziraat Bankası’nın 1914 yılı içinde bütün Osmanlı Devleti’nde dağıttığı krediler 0.7 milyon Osmanlı altın lirası kadardı. 1948 yılındaki altın lira değerine göre bu 28 milyon TL tutuyordu. Bununla karşılaştırıldığında, Banka’nın dağıttığı kredilerde 1923’ten sonra önemli bir artış olduğu, kredilerin 1948 sabit fiyatlarına göre düzeltilmiş gerçek değerinin 1930 yılında 68 milyon TL’ni bulduğu anlaşılmaktadır. Ancak, 1923-1940 arasında, bankanın sağladığı toplam kredilerin %60’ı ila %80’i arasında değişen bir bölümü ticari kredilere ayrılmıştır (Tezel, 1994: 409,411). Banka hesaplarında tarımsal kredi diye gösterilenlerin önemli bir bölümü de, aslında, ticaretle de uğraşan büyük çiftçilere, mal karşılığında sağlanan ve bunların ticari işlerini finansa eden kredilerdi. Banka araçlara büyük krediler tahsis ediyor, araçlar da bunları, Ziraat Bankası’ndan kredi alma imkânı bulunmayan muhtaç küçük çiftçilere tefeci faiz hadleri ile yeniden borç vererek haksız kazançlar sağlıyorlardı. Bu büyük arazi sahibi-tüccar Banka’dan %15 faizle aldığı krediyi %60 ile köylüye borç veriyordu. Böylece Ziraat Bankası tefeciyle mücadele etmesi gerekirken, tefeciye destek olmaktadır (Cumhuriyet, 15 Ekim 1928; Silier, 1981: 59). Öte yandan küçük işletme sahibi çiftçiler yeterli güvence gösteremedikleri için kredi alamıyorlardı. 1930 yılından itibaren yapılan yeni düzenlemelerle Bankanın tarımsal ürün karşılığı kredi vermesinin sağlanması ile birlikte küçük üretici yeterli olmasa da kredi almaya başlamıştır.

1930’ların ilk yarısında, Dünya buranı nedeniyle Türkiye’de yaşanan iktisadi kriz sırasında, Ziraat Bankası ve yeni gelişmekte olan kredi kooperatifleri, köylüler borçlarını ödemekte güçlük çektikleri için, ciddi sıkıntılarla karşılaştı. 1935 yılında hükümet, tarımsal üreticilerin Banka’ya ve kooperatiflere olan vadesi geçmiş borçlarını çıkarmış olduğu 2814 sayılı kanunla 15 yıl boyunca yıllık taksitlere bağlayarak erteledi. Bu işlemin maliyeti merkezi bütçeden karşılanacaktı. Banka’nın ve kooperatiflerin tarımsal üreticilere sağladığı yeni kredilerin (fiyat endeksi ile düzeltilmiş)değeri 1935’ten sonra hızla artarak 1940’ta 196 milyon TL’yi buldu (Düstur, III.Tertip, C.16, 1935: 729; Tezel, 1994: 411).

Bankanın sermayesi ülke ihtiyaçları karşında çok yetersiz olduğu için her ihtiyaç sahibi köylü kredi alamamaktaydı. Köylünün kredi için Ziraat Bankası'nda sıraya yazılması gerekiyordu. Köylünün sıraya yazılıp kredi alabilmesi, günlerce işinin başından ayrılıp kasaba veya şehirde kalmasını zorunlu kılıyordu. Bu durum ise hem iş kaybına hem de köylünün büyük maddi külfetlere katlanmasına neden oluyor, bu uğraşlardan sonra şayet kredi alabilirse kredinin maliyeti çok yükselmiş oluyordu. Bunlara ek olarak köylü genellikle ihtiyaç duyduğu an krediye ulaşamıyordu. Bu durum ise kredinin amaç dışı, yani üretim için değil daha çok tüketim için kullanımına yol açıyordu. (Karıncı, Sayı 5, Birinci teşrin, 1934: 9). Bu durum karşısında, siyasi kadronun bazı çevrelerinde duyulan rahatsızlık giderek artmaya başladı.

Hükümet, 1937 yılında Ziraat Bankası için 3202 sayılı yeni bir kuruluş kanunu çıkarttı. Banka'nın statüsü bir iktisadi devlet girişimine dönüştürüldü. Kanunun gerekçesinde, arazi sahibi olmaktan başka bir işlevi olmayan, tarımsal üretimde etkin bir yeri bulunmayanlara tarımsal kredi verilmesinin önlenmesinden söz ediliyordu (Resmi Gazete, 12 Haziran 1937, Sayı: 3629). Banka kredilerini daha çok küçük üreticilere yöneltmeyi amaçlayan kanun tasarısı, Meclisteki hararetli tartışmalardan sonra kabul edildi. Büyük arazi sahibi olan milletvekilleri, Ziraat Bankası kredilerinin küçük üretici köylülere yönlendirilmesi girişimlerinden dolayı, hükümetin iktisat politikasından rahatsız olmaya başlamışlardı. 1937 kanunu merkezi hükümet bütçesinden Ziraat Bankası'nın sermaye hesabına yapılacak aktarmaları yükseltti. Ziraat Bankası'nın tarım satış ve kredi kooperatiflerinin bir üst bankası olarak çalışmasıyla ilgili görevleri genişletildi (Tezel, 1994: 410). Banka hükümet tarafından tarımsal kredi işlevi dışında başka konularda da görevlendirilmiştir. Banka 1930'larda buğday fiyatının desteklenmesi, ayrıca fakir köylülere ve doğal afetlerden zarar gören çiftçilere tohumluk, iş hayvanı, üretim araçları sağlanması gibi işler de üstlendi.

Tarım Kredi Kooperatifleri

Küçük üretici köylülerin banka kredisi alma konusunda karşılaştıkları en önemli güçlük, yeterli bireysel güvence gösterememeleriydi. Ülkedeki tarımsal arazilerin kadastro yapılmamış idi. Milyonlarca köylü ailesinin elinde işledikleri arazilere ilişkin tapu senetleri bulunmuyordu

(Tezel, 1994: 410; Kazgan, 1955: 15). Hükümet, köylülerin zincirleme kefalet yoluyla banka kredisi alabilmelerine imkan sağlamak için, 1924 yılında, tarım kredi kooperatiflerinin kuruluşunu teşvik edici hükümler getiren bir kanunu Meclisten geçirdi.

21 Nisan 1924 tarih ve 498 sayılı, 13 maddelik bu yasa, tarım kooperatiflerine ilişkin ilk yasal düzenlemedir. Kısa vadeli küçük tarım kredisinin, Ziraat Bankasından ayrı olarak çiftçilere dağıtılması amaçlanmıştır. Bu birlikler, ortaklarının sınırsız sorumluluk ve müteselsil (zincirleme) kefillik ilkesine göre, Ziraat Bankasının gerekli bulunduğu yerlerde, üreticilerin çoğunluğunun uygun görüşü ve Ziraat Vekaletinin onayı ile kurulabilecek; Ziraat Bankasından alacakları aynı ve nakdi kredileri, aynı şekilde ortaklarına vereceklerdi. Kredi işlemlerinin yanı sıra, alım-satım işleriyle de uğraşabilmeleri mümkün olan ve geniş ölçüde vergi, resim ve harç muaflığı tanınan Birliklerin işlemleri ve hesapları Ziraat Bankasının sürekli teftiş ve denetimi altına alınmıştır (Düstur, III Tertip, C.5, 1924 (1340): 1090). Bu kanun çerçevesinde kredi kurumları oluşturulması isin bazı yerlerde girişimde bulunulmuş ve bir miktar sermaye hisseleri toplanmıştır. Ancak etkin şekilde çalışan bir kredi ve satış birliği oluşturulamamıştır. Bunun en önemli nedeni ziraat birliklerinin kurulmasının köy halkının çoğunluğunun iştiraki şartına bağlanmış olmasıydı. Böyle bir kurumun meydana gelmemesinde menfaati olan köyün zenginleri bu çoğunluğun oluşmasına engel olmuşlardı (Cevdet Nasuhi, 1931: 1934).

1929 yılına kadar kurulan kredi kooperatiflerinin sayısı çok sınırlı kaldı. Ne var ki, yeterince ilgi görmeyen ve başarıyla uygulanamayan bu yasa beş yıl sonra 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu ile yürürlükten kaldırılmıştır (Atasagun, 1940: 4-13).

1929'da kabul edilen 1470 sayılı "Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu", 1924 tarih ve 498 sayılı "İtibarı Ziraî Birlikleri Kanunu"nun uygulamada karşılaştığı sorunları çözüm üretmek için hazırlanmıştır. 5 Haziran 1929 tarihinde çıkarılan 1470 sayılı yasa 24 maddeden oluşmaktadır. Bu yasaya göre en az 100 haneli ve 500 nüfuslu köy veya köylerde, "sınırsız sorumlu"; kasaba ve şehirlerde "ortaklık paylarının beş katına kadar sorumlu" kooperatif şirketler kurulabilecekti. Bu kooperatifler Ziraat Bankası'nın sürekli denetimi altında olacaklardı. Bu yasaya göre

kooperatifler illerde “İl Birlikleri” kurabileceklerdir. Bu yasa kooperatiflerin ana bankası olarak Ziraat Bankası’nu adres göstermekteydi (Düstur, III Tertip, C.10/2, 1929: 1527).

Atatürk bu dönemde, bir yandan kooperatif mevzuatının geliştirilmesi üzerinde dururken, diğer yandan da konu hakkında kamu oyunu bilgilendirmekteydi. Örneğin 1 Kasım 1929 tarihli TBMM açılış konuşmasında şöyle seslenmiştir : “Bu sene Ziraî Kooperatif Teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimize mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyade iltizam ediyoruz.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, 1945: 347).

1929’da çıkarılan 1470 sayılı yasanın ilk uygulama sonuçları Mustafa Kemal Paşa’yı sevindirmişti. Bu kanuna göre ilk Zirai Kredi Kooperatifi, 18 Eylül 1929’da Giresun’un Bulancak ilçesinde kurulmuştur. 1929 yılı sonuna kadar Türkiye’de 64 ziraî kredi kooperatifi kuruldu. Köylü, ayaklarına kadar ucuz ve formalitesiz kredi getiren kooperatifleri sevmişti. Adana’da da sekiz zirai kredi kooperatifi kurulmuştu. Nitekim Atatürk bu uygulamalardaki memnuniyetini, 17 Şubat 1931 tarihli Adana konuşmasında şöyle dile getiriyordu : “dört mıntıkada köylüler kooperatif kurmuşlar, çalışmışlar ve borçlarını kısa zamanda ödemişlerdir” (Burhan Asaf, 1932: 40; Tecer 2006: 76). 1940 sayılı yasanın kabulünden yaklaşık iki yıl sonra ülkede kooperatif sayısı hızla artarak 185’e 1935 sonunda ise 668 ulaşmış, kooperatiflere bağlanan köy sayısı 2309’a, ortak sayısı da 67.333’e yükselmiştir (Cevted Nasuhi, 1931: 1939; Atasagun, 1940: 64-65). Atatürk bu dönemde, bir yandan kooperatif mevzuatının geliştirilmesi üzerinde dururken, diğer yandan da konu hakkında kamu oyunu bilgilendirmekteydi. Örneğin 1 Kasım 1929 tarihli TBMM açılış konuşmasında şöyle seslenmiştir : “Bu sene Ziraî Kooperatif Teşkilatına başlanmış olması bilhassa memnuniyetimize mucip oluyor. Bu kooperatifleri memleketin her tarafına teşmil etmeyi ziyade iltizam ediyoruz.” (Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, İstanbul 1945, s.347).

Atatürk’ün teşviklerinin yanı sıra iktidar partisi olan CHP’nin parti programında da kooperatifçiliğe yer veriliyordu. 18 Mayıs 1931’de toplanan CHP 3. Kongresinde kabul edilen parti programının 4. maddesinde şu ifadelere yer veriliyordu : “Çiftçimizi kredi ve istihsal

kooperatifleri gibi iktisadi teşekküllere mazhar etmek ve bu teşekkülleri terakki ve tekamül ettirmek gayedir.” (Taluğ, Ankara 1981: 30).

1935 yılında Türk tarımına damgasını vuran iki önemli yasa çıkarılmıştır. Bunlar, Tarım satış ve Tarım kredi kooperatifleri kanunlarıdır. Çeşitli değişikliklere uğramasına rağmen hala felsefesinin Türk tarımı üzerinde etkin olduğu “2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu” ve “2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu” bu yıl çıkarılmıştır. Tarımla ilgili her iki kooperatif yasasının hazırlanmasında ve uygulamaya sokulmasında Atatürk birinci dereceden ilgilenmiştir. Her iki kanun da Atatürk’ün imzasıyla 2 Kasım 1935 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır. Tarım Kredi Kooperatifleri Anasözleşmesi 19 Mart 1936’da, Tarım Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Ana sözleşmesi de 27 Ocak 1937’de yürürlüğe girmiştir.

Atatürk kooperatifçiliğin, özellikle de tarımsal kooperatifçiliğin, kalkınma için gerekliliğine inanmış; çeşitli konuşmalarında bu konudaki görüşlerini ve siyasi kararlılığı dile getirmiştir. Kooperatifçiliğe ilişkin düzenlemeler ve uygulamalar üzerinde tartışmasız yönlendirici etkide bulunmuş olan Atatürk, kurumsallaşma açısından ilk önemli girişimleri gerçekleştirmiş; bu bağlamda bir tarım kredi kooperatifinin örgütlenmesine, kurucu ortak olarak öncülük etmiştir (Tecer, 2006: 76).

1936 yılında Atatürk bir çiftçi olarak, İçel’in Tekir Köyü’nde 36 çiftçi ile beraber, 2836 sayılı yasaya göre bir tarım kredi kooperatifi kurmak için, 30 Haziran 1936 günü Silifke Ziraat Bankasına başvurmuştur. Kooperatifin bir numaralı kurucu üyesi olarak, kooperatif kuruluş işlemlerinin tamamlandığını kendisine bildiren zamanın Başbakanına bir telgrafla yanıt verir: “Tarım kredi kooperatiflerinin ilki olan Tekir Kooperatifi’nin muamelelerinin bittiğini sevinerek öğrendim. Bu kooperatife bir sayılı üye olarak bulunmamı muhabbetle yad etmenize teşekkür ederim. Tarım Kredi Kooperatiflerinin bütün yurdu kaplamasını başarı gayretlerinizden bekliyoruz.” (Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV, Ankara 1964: 576).

Tarımsal amaçlı kooperatiflere başlangıçtan beri, devlet önemli destek ve koruma sağlamış; dolayısıyla, kooperatiflerin yönetim ve denetimlerine devletin, kimi kesimlere göre, özgür ve demokratik kooperatifçilik ilkeleriyle bağdaşmayacak ölçüde; doğrudan ya da dolaylı karışması

olmuştur. Tarım kredi ve tarım satış kooperatifleri ve birliklerinin ülkemizdeki yönetim ve denetim biçimi bu anlayışla değerlendirilebilir (Tecer, 2006: 82).

Tarım kredi kooperatifleri ortaklarına düşük maliyetle ve yeterli düzeyde çevirme, donatım ve tesis kredileri sağlamak amacıyla kurulmuşlardır.

21 Ekim 1935 tarih ve 2836 Sayılı Yasa ve Anasözleşmeye göre;

Tarım kredi kooperatiflerinin kurulacağı yerler, Ziraat Bankasının önergesi ya da ilgililerin başvurusu üzerine Ekonomi Bakanlığınca belirlenir.

Tarım Kredi Kooperatifleri; en az 30 çiftçi ortakla, Ziraat Bankasınca hazırlanan Anasözleşmenin ortaklarca imzalanması, Bankaca onaylanması ve Ekonomi Bakanlığının kabulü koşuluyla, sınırsız ve zincirleme sorumluluk ilkesine göre kurulabilirler.

Kredi kooperatiflerinin Anasözleşmesinin formülü, Ziraat Bankasınca hazırlanır; Ekonomi Bakanlığının onamasından sonra Bakanlar Kurulunca onaylanır.

Sermaye, ortakların yüklenecekleri ortaklık paylarından oluşur. Tarım satış ve kredi kooperatifleri arasında yakın bir bağımlılık vardır.

Tarım satış kooperatifleri kurulan yerlerde, tarım kredi kooperatifleri ortaklarının, satış kooperatiflerine de ortak olmaları gerekmektedir. Satış kooperatiflerine girmeyen ortaklarla, bu satış kooperatiflerinden çıkan ya da çıkarılan ortaklar kredi kooperatifinden de çıkarılırlar.

Tarım kredi kooperatiflerindeki ortaklık payları, ortakların kooperatiften başkasına olan borçları için haczolunamaz. Bunlar kooperatife rehin edilmiş sayıldığından ortaklar tarafından satılamaz. Ayrıca, ortaklara sağlanacak kazançlar üzerinde kooperatifin kendi alacakları için rüçhan (öncelik) hakkı vardır.

Ortakların tüm ürünleri, hayvanları ve üretim araçları üzerinde kooperatifin rehin hakkı olduğundan bunlar üçüncü kişilerce haczedilemez.

Tarım satış kooperatifi bulunan bölgelerde, kredi kooperatiflerinin ortakları, satış kooperatiflerinin konusu olan ürünlerini tümüyle bu kooperatiflere teslim etmekle yükümlüdür.

Kooperatif borçlarını zamanında ödemeyen ortakların taşınır ve taşınmaz malları satılabilir; taşınmaz malları kooperatif adına ipotek edilir.

Ekonomi Bakanlığı ya da Ziraat Bankasınca yapılacak incelemelerde suçlu oldukları anlaşılan Yönetim Kurulu üyeleri ve murakıpları Bakanlık ya da Bankaca işten çıkarılabilirler.

Tarım kredi kooperatiflerince verilen ödünçler, ortakların yalnızca, tohumluk, fidan, fidelik, gübre ve tarımsal araç ve gereçler ve çift hayvanları satın almak gibi üretim giderlerini karşılamak içindir.

Tarım kredi kooperatiflerinin mevduat toplama yetkisi yoktur; ancak Ziraat Bankasından ödünç aldıkları paraları ortaklarına kredi olarak verirler.

Kredi kooperatiflerinin varlıkları ve işlemleri ile ilgili olarak önemli ölçüde vergi muafılığı tanınmıştır.

Kooperatiflerin açacakları işletme (çevirme) kredileri bir yıl, donatım kredileri ise üç yıla kadar vadeli.

Doğal afetler ve yangın dolayısıyla, her ortağın durumu Yönetim Kurulunca ayrı ayrı incelenerek, alacakların tümü ya da bir kısmı ertelenir.

Anasözleşme hükümlerine aykırı davranan kredi kooperatiflerinin işlerine Ziraat Bankası el koymaya, gerektiğinde Ekonomi Bakanının onayı ile kooperatifi fesih ve tasfiye etmeye yetkilidir.

Ekonomi Bakanlığı gerek görürse, kredi kooperatifleri arasında, bölge bankası işlevi de görebilecek tarım kredi kooperatifleri bölge birlikleri kurabilir.

Kredi kooperatifleri, satış kooperatifleriyle aynı organlara sahiptirler. Her ortağın bir oy hakkının olduğu Genel Kurul en üst organdır (Düster, III Tertip, C. 16, 1935: 1651-1658).

1929'da kabul edilen 1470 sayılı Zirai Kredi Kooperatifleri Kanunu'ndaki katılım paylarının ödenme süreleriyle ilgili şikayetler 2836 sayılı Tarım Kredi Kooperatifleri Kanunu ile giderilmiştir. Ortaklık payları Tarım Kredi kooperatiflerinin asıl sermaye kaynağını oluşturuyordu. Ancak katılım paylarının 5 yılda ödenmesi zorunluluğu 1929 krizinin etkisini sürdürdüğü yıllarda bir çok çiftçi tarafından ödenememiştir. Bu durum hem kooperatifleri sıkıntıya sokmuş, hem de çiftçinin kooperatiflere üye olmalarına engelleyici bir etki yaratmıştır. Bu problem katılım paylarının ödenme süresinin söz konusu yasa ile sekiz yıla çıkarılmasıyla giderilmeye çalışılmıştır (Cuhruk, 1935: 9-10; Karınca, Sayı 5, Ekim 1934: 4; Düster, III Tertip, C. 16, 1935: 1651-1652; Düster, III Tertip, C.10/2, 1929: 1527). Fakat, 2836 sayılı yasanın getirmiş olduğu sınırsız sorumlu kefalet sistemi daha sonraki yıllarda çiftçilerin kredi kooperatiflerine üye olmaktan kaçınmalarına neden olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir (Fındıkoğlu, 1953: 139).

Devletten önemli destek ve koruma sağlayan tarımsal kooperatifler, kırsal alandaki dağınık, düzensiz olanakların birleştirilmesi ve küçük aile işletmelerinin üretim gücünün ve kazançlarının artırılması için yararlı bir dayanışma ve işbirliği aracı olarak kullanılmaya çalışılmıştır.

1923 yılından itibaren çıkarılan yasalarla nominal sermaye ve bütçe yardımları artırılan Ziraat Bankasına, Atatürk'ün talimatıyla çıkarılan 4 Haziran 1937 tarih ve 3202 sayılı Yasa ile iktisadi devlet teşekkülü statüsü verilmiş, sermayesi de 10 kat artırılmıştır. Yasada, tarım kredi ve satış kooperatifleriyle Birliklere açılacak kredilerin Bankaca finanse edileceği ve denetleneceği öngörülmüştür. Tarım Kredi Kooperatifleri kooperatif ve üye sayısı olarak kısa sürede hızlı bir artış göstermiştir. Ancak, bu artış ülkedeki köy ve çiftçi sayısı göz önüne alındığında yeterli olmaktan çok uzaktır. Tablo 1'de 1930-1938 yılları arasında tarım kredi

kooperatiflerinin, kooperatife bağlı köylerin ve ortakların sayılarındaki gelişmeler verilmiştir.

Tablo 1 Tarım Kredi Kooperatiflerinin Gelişimi

Yıllar	Kooperatif Sayısı	Bağlı Köy Sayısı	Ortak Sayısı	Ortalama Ortak Sayısı
1930	191	367	4.319	23
1931	341	1096	20.170	59
1932	590	1755	34.070	58
1933	653	1822	52.733	81
1934	661	1889	60.583	92
1935	668	2309	63.936	96
1936	568	2368	67.333	118
1937	591	3638	101.535	172
1938	643	3847	119.144	185
Yıllık Ortalama Artış Oranı	% 16,4	% 34,1	% 51,4	% 29,8

Kaynaklar: Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1938 Sonu Vaziyetleri, 1938: 50; Atasagun, 1940: 64-65.

Kooperatif ve ortak sayıları, 1936 yılı dışında, 1930-38 dönemi itibariyle sürekli artış eğilimindedir. 1936 yılında kooperatif sayısındaki azalma, kimi kooperatiflerin birleşmeleri, kimilerinin de 2836 sayılı Yasanın getirdiği yeni mevzuata uymak istemedikleri için tasfiye edilmesinden kaynaklanmıştır (Atasagun, 1940: 64-65).

Tablo 1’de görüldüğü üzere 1930-1938 yılları arasında kooperatif sayısındaki yıllık artış %16,4, bağlı köy sayısında ise %34 olmuştur. Bu dönemde kooperatiflere ortak olanları sayısında ortalama yıllık %51,4’lük bir artış olurken, kooperatiflerin ortalama ortak sayıları da önemli ölçüde artmıştır. Ne var ki, 1938 yılında ülkemizde yaklaşık 6 milyon kişinin tarımda çalıştığı düşünülürse, tarımsal kredi kooperatiflerinin ortak sayısı, ancak % 2 gibi düşük bir düzeyde kalmıştır (Tecer, 2006: 86).

Tablo 2 Tarım Kredi Kooperatiflerinin Sermaye Yapısı

Yıllar	Ödenmiş Sermaye	İhtiyatlar (1000 TL)
1930	791	123
1931	1.720	248
1932	2.522	449
1933	3.000	612
1934	3.397	718
1935	3.829	843
1936	2.142	935
1937	2.515	1.235
1938	2.750	1.457
Yıllık Ortalama Artış Oranı	% 16,9	%36,2

Kaynaklar: Tarım Kredi Kooperatiflerinin 1938 Sonu Vaziyetleri, 1938: 50; Atasağun, 1940: 67.

Tablo 2'ye bakıldığında kredi kooperatiflerinin ödenmiş sermayeler ve ihtiyatlar itibariyle de yaklaşık olarak, ortalama % 15 ve 35 düzeyinde artışlar kaydetmiş olduğu görülmektedir.

Öte yandan, tarım kredi kooperatiflerinin, kooperatif ve ortak sayısı itibariyle yaklaşık % 70'i Marmara ve Ege bölgelerinde toplanmıştır. Karadeniz Bölgesi ile birlikte, bu üç bölgenin toplam içindeki ağırlığı yaklaşık % 85 oranındadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da ise oransal ağırlık % 5'in altındadır. Bu bölgelerde, birkaç il dışında, kredi kooperatifleri kurulamamıştır (Atasağun, 1940: 71-73). Tarım kredi kooperatiflerinin 1930 yılında ortaklarına dağıttıkları kredi miktarı 3 463 458 lira iken bu miktar 1938'de 22 776 000 liraya yükselmiştir (Atasağun, 1943: 133). Kooperatiflerin üye başına dağıttığı ortalama yıllık kredinin gerçek değeri, 1930'da 650, 1934'te 1 390, 1938'de 880 TL idi. Ele alınan dönemde tarımsal üreticilere kamu kuruluşları aracılığı ile sağlanan kredilerin çok sınırlı kaldığını belirtmek gerekir (Tezel, 1994: 411).

Yukarıda da belirtildiği gibi incelenen dönemde kuramsallaşmış tarımsal kredi kurumlarında küçümsenmeyecek gelişmeler olmuştur. Ancak, bu dönemde Türkiye'de 40 000 köy olduğu göz önünde bulundurulursa kredi kooperatiflerinden yararlanan 3850 köyün sayıca çok yetersiz olduğu anlaşılır. Bunun yanı sıra kooperatiflerin ehil olmayan ellerde iyi idare edilmemesi nedeniyle asıl ihtiyaç sahipleri kredi alamazken, bazı ortaklar idareye yakınlığı nedeniyle yasal limitleri aşan miktarlarda kredi alabilmekteydi (Nizami, 1934: 4). Böylece kısıtlı kredi kaynakları amaç

dışı kullandırılmakta, bu şekilde suiistimaller ve hatalı kredi kullandırma yüzünden kredi kooperatifleri alacaklarını tahsil edememekteydi. Tarım kredi kooperatifleri aslında çiftçinin işbirliği ilkesine dayanan ve küçük çiftçiyi koruması gereken örgütler olmasına rağmen, büyük toprak sahipleri, tüccar-tefecinin yönetim kurullarında söz sahibi olduğu kurumlar haline gelmişti (Muhittin, 1931:1962). Bu konu hakkında o günlerde gözlemlerde bulunan İsmail Hüsrev şu bilgileri kaydetmektedir: "Ziraat Bankası'nın kurduğu kredi kooperatiflerinin köylüye faydalı olduğu iddia edilemez. Çünkü kooperatiflerin ekserisinin idare meclislerine murabahacılar ve mutavassıt tüccarlar girerek kooperatifleri kendi menfaatlerine alet yapmışlardır. Köylü kooperatiften aldığı krediyi, kooperatif kapısından çıktıktan sonra idare meclisi azası olan murabahacıya borcuna mukabil teslim etmektedir. Kooperatiflerin mühim bir kısmı adeta murabahacıların teşkilatı haline gelmiştir. İdare meclislerine kasaba tüccarlarının girmiş olduğu kooperatiflere gelince, köylü kasabada yaptığı iştira (alı-veriş) muamelelerinin bedelini kooperatif kredisiyle ödemek suretiyle idare meclisindeki tüccarlara kazandırmaktadır. Kasaba tüccarları kooperatifler sayesinde kendilerine adeta teşkilatlı bir pazar bulmuşlardı" (Tökin, 1934: 150-151).

Kamu kesiminin tarıma sağladığı kredilerin tarımsal verimliliği artırma yönünde gözlenebilir bir etkisi olduğunu söylemek zordur. Ele alınan dönemde, köylülük kesiminin çok büyük bir bölümünde, aile birimlerinin yapacağı küçük yatırımlar üstündeki bu dağıtılan kredilerin etkisi çok düşük kaldı. Köylüler elde ettikleri küçük kredileri genellikle tüketim harcamalarında kullandılar. Tarımsal verimliliği artırmaya yönelik özel amaçlı ve kullanımı denetlenen kredi uygulaması ise ancak 1940'ların sonlarında başladı.

Sonuç

İncelenen dönemde Türkiye'de tarım, ekonominin temel unsuru durumunda olup, ülke nüfusunun beslenmesi ve ekonomik kalkınma bakımından büyük bir potansiyeli mevcut bulunmaktaydı. Bu dönemde Türk köylüsünün elindeki sermaye çok kıt idi.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylünün kredi ihtiyacını karşılayacak örgütlü kredi kurumları henüz gelişmemişti. Tarım kesimine kredi açan en önemli örgütlü kuruluş Ziraat Bankası idi. 1937 yılına kadar bu banka ticari bir banka gibi çalıştığı için daha çok tüccara ve büyük toprak sahiplerine kredi vermiştir. 1929 yılından itibaren yapılan yasal düzenlemelerle tarım kredi kooperatifleri kurulmaya başlamıştır. Kooperatiflerin öz sermayeleri çok sınırlı olduğu için kontrolü altında buldukları Ziraat Bankası bu kuruluşların borç verdikleri fonların kaynağı olmuştur. 1935 yılında çıkarılan Tarım Kredi Kooperatifleri yasası bu kurumların mevduat kabul etmelerini yasaklamıştır. Bu durum kooperatifleri önemli bir kaynaktan yoksun bırakmıştır. Kredi kooperatiflerinin en önemli sorunu sermaye azlığı ve alacakların tahsil edilememesi idi. Üyelerin aldıkları kredileri ödememeleri kıt kaynaklarla çalışan kooperatiflerin etkinliğini daha da azaltıyordu. Bu durum kooperatiflerin kendi üyelerine dahi kredi açamamalarına neden olmuştur. Bunlara ilave olarak kredi kooperatifleri, kooperatifçilik bilgi ve tecrübesinden yoksun kişilerce, örneğin köy öğretmenleri ve askerliğini çavuş olarak yapmış kimseler tarafından yönetildiğinden etkinlikleri çok sınırlı kalmaktaydı. Kooperatiflerde kredi verme işinde usulsüzlükler yapılmakta yöneticiler ve yönetim kurulundaki üyeler yetkilerini kendileri ve yakınları için kötüye kullanabilmekteydiler. Yapılan suiistimaller neticesi bazı kooperatif üyelerine ödeme gücünün üzerinde kredi verilmekte, ihtiyacı olup ödeme gücü bulunan üyelere kredi verilmemekteydi. Bu şekilde kooperatifler amacından saptırılmaktaydı. Ayrıca verilen krediler ihtiyaç duyulan zaman ve miktarda verilmediğinden çoğunlukla amaç dışı olarak üretim yerine tüketim harcamalarında kullanılmaktaydı. Verilen kredilerin yetersizliği ve amacına uygun kullanılıp kullanılmadığının kontrol edilmemesi, kredinin etkinliğini ve tarımsal kalkınma amacına hizmet etme niteliğini azaltmaktaydı.

Çiftçinin yasal kredi kurumlarından ihtiyacı olan krediyi sağlayamaması, tefeciliğin yerleşmesi, yaşaması ve gelişmesi ve giderek üretim sürecine egemen bir rol oynamasının temel nedenini oluşturmuştur. Köyde yaratılan değerler tefeci faizi olarak şehir ve kasabaya akmakta ve tekrar köylüye büyük faizlerle borç olarak verilmekteydi. Genellikle şehir ve kasabalarda oturarak, tarım ürünleri ticaretiyle ve tefecilikle uğraşan büyük toprak sahiplerinin çoğu, köylü tarafından ödenemeyen borçlar

sayesinde büyük arazi sahibi olmuşlardı. Devletin tarımsal kredi kurumlarını ülke çapında yaygınlaştırarak etkin kılma çabaları, kredi kooperatiflerinin yaygın olduğu yörelerde tefeciliği belli ölçüde geriletmiş ve köylüye kısmi bir rahatlama sağlamıştır.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar ve Gazeteler

Cumhuriyet Gazetesi

Devlet İstatistik Enstitüsü (1970), **1927 Tarım Sayımı**, Ankara.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1973), **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara.

Düstur, III. Tertip

Resmi Gazete

TBMM Zabıt Ceridesi.

Kitaplar

Ataşağın, Yusuf Saim (1940), **Türkiye’de Zirai Kredi Kooperatifleri 1929-1939**, Kenan Matbaası, İstanbul.

Ataşağın, Yusuf Saim (1943), **Türkiye’de Zirai Borçlanma ve Zirai Kredi Politikası**, Kenan Matbaası, İstanbul.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, TBMM Meclisinde ve CHP Kurultaylarında (1919-1938) (1945), Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Atatürk’ün tamim telgraf ve Beyannameleri IV (1964), Derleyen: Nimet Arsan, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay, Ankara.

Avcıoğlu, Doğan (1969), **Türkiye’nin Düzeni (Dün, Bugün, Yarın)**, Bilgi Yayınevi, İstanbul.

Bulutay, Tuncer-Tezel, Yahya S.-Yıldırım, Nuri (1973), **Türkiye Milli Geliri: 1923-1948**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara.

Fındıkoğlu, Z. Fahri (1953), **Türkiye’de Kooperatifçilik**, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yay., İstanbul.

Gökköl, Mirza (1935), **Türkiye Buğdayları**, C. I, T.C. Ziraat Vekâleti Yayınları, İstanbul.

Güran, Tevfik (1998), **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, Eren Yayıncılık, İstanbul.

Hamid Sadi (1932), **İktisadi Türkiye**, Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yay., İstanbul.

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1936a), **Türkiye’de Ziraî Buhran**, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Yay., Ankara.

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1939), **Ziraat Aleminden Vakıalar ve Düşünceler**, Dönüm Neşriyatı, Ankara.

Kazgan, Haydar (1955), “Türkiye’de Ziraî Kazançların Vergilendirilmesi Mevzuunda Kadastro Usulünün Arzettiği İmkanlar”, **İktisat ve Maliye Dergisi**, C. I, Sayı: 11, 15 Şubat, s. 13-23

Köylü, Kazım (1963), **Ziraat İktisadı, Ziraî İşletmecilik**, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Ankara.

Pamuk, Şevket (1993), **Osmanlı-Türkiye İktisadî Tarihi 1500-1914**, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

Silier, Oya (1981), **Türkiye’de Tarımsal yapıların Gelişimi (1923-1938)**, Boğaziçi Üniversitesi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1981.

Taluğ, Cemal (1981), **Atatürk ve Kooperatifçilik**, Yol Koop Yay., Ankara.

Tezel, Yahya Sezai (1994), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi: 1923-1950**, Üçüncü baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Tökin, İsmail Hüsrev (1932b), “Türkiye Köy İktisadiyatında Toprak Rantı”, **Kadro**, Sayı 4, Nisan.

Tökin, İsmail Hüsrev (1934), **Türkiye Köy İktisadiyatı**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, İstanbul.

Yunus Nadi (1930), “100 Milyon”, **Cumhuriyet**, 13 Nisan.

Makaleler

Berberoğlu, Necat (1981), “Türkiye Tarımında Sermaye Birikimi ve Tarımsal Kredilere İlişkin Sorunlar”, **II. Türk İktisat Kongresi, C. V, “Tarım” Komisyonu Tebliğleri**, 2-7 Kasım 1981 İzmir, DPT Yay., Ankara, s. 791-807.

Burhan Asaf (Mayıs 1932), “Türkiye’de Ziraî Kooperatifler”, **Kadro**, Sayı 5, s. 40-41.

Bülbül, Mehmet (1981), “Tarımda Kredi Politikası”, **II. Türk İktisat Kongresi, C. V**, 2-7 Kasım 1981 İzmir, DPT Yay., Ankara, ss. 825-846.

Cevdet Nasuhi (1931), “Ziraî Kooperatifçiliğimiz”, **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 1930-1951.

Cuhruk, Salahattin (1935), “Ziraî Kredi Kooperatiflerinde Ortakları Karşıllayan Kaynaklar”, **Karınca**, Mart, Sayı 10, s. 9-10.

Fazıl (1931), "Ziraâ Kredi", **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 2428-2462.

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1936b), "Murabaha ve Köylü", **Dönüm**, Temmuz, Sayı 42, s. 273.

Hatipoğlu, Şevket Raşit (1936b), "Murabaha ve Köylü", **Dönüm**, Temmuz, Sayı 42, s. 273.

Kılıçbay, Ahmet (1965), "Ziraatta Sermaye Terakümü", **İktisadi Kalkınmanın Ziraâ Cephesi**, Hazırlayanlar: Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, İstanbul, s. 46-173.

Muhittin (1931), "Ziraatta Kooperatif", **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s. 1952-1967.

Nizami, Süheyp (1934), "Kredi İşleri", **Karınca**, Sayı 4, Eylül, s. 3-4.

Pamuk, Şevket; (1988), "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Devlet, Tarımsal Yapılar ve Bölüşüm", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, s. 91-108.

Tayşi, Vamık (1940), "Türkiye'de Kuraklık Felaketi ve Onunla Mücadele İmkanları", **Ziraat Dergisi**, Sene: 1, Sayı: 1, s. 10-14.

Tecer, Meral (2006), "Atatürk Döneminde (1923-1938) Ekonomik Örgütlenme", **Amme İdaresi Dergisi**, C: 39, Sayı: 4, Aralık, s. 75-116.

Tevfik Dünder (1931), "Ziraat ve Kooperatif", **1931 Birinci Ziraat Kongresi İhtisas Raporları**, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, İstanbul, s.1982-1986.

Toprak, Zafer (1988), "Türkiye Tarımı ve Yapısal Gelişmeler 1900-1950", **Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)**, Der.: Şevket Pamuk, Zafer Toprak, Yurt Yayınları, İstanbul, s. 19-35.

Tökin, İsmail Hüsrev (1932a), "Türkiye Köy İktisadiyatında Borçlanma Şekilleri", **Kadro**, Sayı 3, Mart, s. 25-34.